

O utjecajima Parlerova praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka

1 KONZOLA IZ ILOKA, Lišće
Zagreb, Povjesni muzej Hrvatske

U našoj zemlji ima pokrajina sa zasebnim umjetničkim razvojem. Takva je i Slavonija sa Srijemom, gdje je nit tog razvoja u prvoj polovini 16. st. prekinuo, za stoljeće i po, Sulejman II svojim vojnim pohodima na Beč. Cvatući gradovi uz Dunav i Dravu, do kojih su dopirala zapadnjačka strujanja u doba romanike, mijesajući se s elementima iz bizantske kulturne sfere¹, u kojima se razvila bujna djelatnost u doba gotike i u koje je počela prodirati iz Korvinova kulturnog kruga talijanska renesansa, nakon ratnih razaranja poprimili su za turske vlade orijentalni izgled s vertikalama vitkih munara džamija. O tom istočnjačkom licu slavonskih i srijemskih gradova danas svjedoče još samo lijepo rezani bakrorezi. Jer nova zapadnoevropska struja u doba barokne obnove izbrisala je i to, kao što je islamska plima preplavila srednjovjekovni prilog.

Mnogo je toga od djelatnosti srednjovjekovnog stvaralaštva nestalo zauvijek, a ono što je preostalo teško povezujemo u smisleni slijed. U tom radu katkada moramo postupiti otprilike onako kao u slučaju kad od nekadašnje pomno i lijepo sastavljene suvisle rečenice do nas dopre pokoja riječ, ili pak od nje gonetamo tek pokoje slovo, pa od tih ostataka pokušavamo dobiti neki smisao. Kakva su sve strujanja prolazila paralelama naše srednjovjekovne Mezopotamije, često pokazuju samo oskudni fragmenti. Njih je sačuvala i ponosna citadela Iloka, koja bdi sa srijemske strane s visoke desne obale širokog Dunava nad ravnim prostranstvima Bačke. U gotičkom razdoblju mnogo je toga bilo podignuto u Iloku, gradu palatina Nikole Konta (umro prije g. 1367), mačvanskih banova Mirka i Ladislava, koji su za ustaničkog pokreta Paližne i braće Horvata pristali uz kralja Sigismunda, u tom sijelu Iločkih knezova — „Ujlakyja“ — koji su do pada Iloka u turske ruke zauzimali visoke društvene položaje. O tom je pisano već u više navrata.²

Od te djelatnosti postoje visoke zidine impozantnih razmjera, koje su svojim ružičasto-crvenim opekama štitele srednjovjekovnu citadelu, pa i gotičku crkvu sv. Ivana Kapistrana, koja je od ostalih srednjovjekovnih iločkih crkava jedina ostala do danas. Ranije je imala drugi patrocinijski.³ Ta longitudinalna građevina (lađa duga 21 m) ima vrlo izduljeno svetište (18 m), što upućuje na to da je služila redovnicima. Bila je u nekoliko navrata pregrađivana, u doba baroka barokizirana, a pri Bolleovoj restauraciji početkom ovog stoljeća uklonjene su gotičke konzole, koje danas čuva Povijesni muzej Hrvatske u Zagrebu. U samoj crkvi ostala je konzola iz doba bana Nikole Iločkog s uklesanom godinom 1468.

Konzole, uklonjene pri restauraciji crkve, koje su od g. 1912. u Zagrebu, publicirao je J. Brunšmid pred više

¹ A. Horvat, Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien, Südostforschungen, Bd XVIII/2, München 1959, p. 249—264; ista, Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien, Extrait des Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines, tome III, Beograd 1964, p. 137—139.

² E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine, I, Zagreb 1902, p. 57—64; M. Barbarić, Iločke starine, Palanka 1906; Gj. Szabo, Spomenici prošlosti u Srijemu — Ilok, Savremenik, 1917; A. Horvat, Ilok, Bulletin JAZU, 1958, br. 1.

³ Laszowski, o. c., p. 59, spominje da je bila posvećena sv. Petru i da to bijaše stolna crkva srijemskog biskupa; Gj. Szabo, o. c., piše da je to bila crkva sv. Marije koja se spominje 1343. u posjedu augustinaca, a nalazila se u pečujskoj biskupiji; J. Jelenić u Stanojevićevoj Nar. enciklopediji II, p. 24, kaže da je tu 1349. samostan osnovao Ugrin, iločki vlastelin i da je taj samostan pripadao konventualcima, od 1454. opservantima, a kasnije franjevcima.

od pola vijeka.⁴ On ih je pod sugestijom godine koja je označena u iločkoj crkvi stavio u drugu polovinu 15. stoljeća. Kako im je stil različit, to me potaklo da neke od njih pokušam drukčije vrednovati. Klesanim lišćem zakičeno je 12 komada, ostali su obrađeni figuralno, a u jednom je slučaju primijenjen motiv trolista gotičke arhitekture. Figuralno obrađene konzole ikonografski su raznolike: s jedne nas gleda ženska figura s osmijehom na ustima, na drugoj je anđeo Gabrijel s natpisom „Marija“ na vrpici koju drži u rukama, na trećoj se porugljivo kesi vražje lice, a na četvrtoj je prikazana neka nakaza. Ujednačenosti u tom arhitektonskoplastičkom dekoru nema ni u kvaliteti, ni u vrsti kamena ni u stilu. Klesani su i krepkom i manje vještom rukom. Neki od tih komada upućuju na to da su iz vremena ranijeg od godine 1468, koja je ostala uklesana na konzoli restaurirane iločke crkve. Ovom ću se prilikom osvrnuti na karakteristične momente onih primjeraka koje je Brunšmid publicirao pod brojevima 829, 834 i 837.

Konzola pod brojem 829 ukrašena je velikim petoro-dijelnim nazubljenim listovima loze (sl. 1). Duboko su urezani i poredani u dva reda, a uz njih su grozdovi. Od drugih vegetabilnih ukrasa u toj skupini ovaj se odvađa napose time što je ploha plojke konveksno izbočena kao da se nadula. Brunšmida taj plasticitet sa svojom izbočinom podsjeća na jabuku (Pješćani kamen 42 × 42 × 59 cm).

Kruškoliko lice đavla (Brunšmid, br. 834) s roščićima na plitkom čelu ima pohotno izbuljene okrugle oči s kružnim obrubima, tupast nos, usta iskrivljena na podrugljiv smijeh, mesnato lice, jaku, zaobljenu bradu. Smisao za grotesku očit je, a sve je to izraženo napetim volumenom (Pješćani kamen, 46 × 37 × 47 cm; sl. 2).

Najkarakterističnija je konzola s glavom nemani, za koju Brunšmid (sl. 837) kaže da je to nakazna glava ili možda bolje rečeno velike ralje neke nakaze ribljeg roda s lavljom grivom, velikim nejednakim očima i s velikim šiljatim zubima u donjoj čeljusti. Dodajem njezine značajne osobine, koje mogu pomoći da spoznamo odakle potječe. Maska je komponirana asimetrično. Ima krupno oko s izbuljenom bjeloočnicom. Obrubljeno je naglašenim rubom. Zubi iz otvorenih ralja strče do naduvenih obraza. Čelo je riješeno tako da zavjesa od sedam paralelno i duboko uklesanih nabora pada na mjestu gdje bismo očekivali nos. Oko je oblikovano kao u čovjeka. Nabori sa strane svršavaju plošnim kovčama. Manja skupina nabora na raljama diže se prema čeonoj zavjesi. Na tim izbrazdanim površinama igraju svoju igru svjetlo i sjena (Pješćani kamen, 29 × 48 × 48 cm; sl. 3).

Gdje su te konzole stajale i u kakvom su bile međusobnom odnosu unutar crkve, danas je, na žalost, teško reći. No i ovako, kao preostali fragmenti, pokazuju svojim stilom i ikonografijom srodnost s onim ostvarenjima koja su nastala pod utjecajem praških Parlera i koja nalazimo širom Evrope.

Nadute čvorove na plojkama listova nalazimo na vegetabilnom ukrasu katedrale u Zagrebu, koji pripada praškom Parlerovu krugu.⁵ Takve konveksne izbočine uklesala je na lišću nepoznata ruka pod utjecajem iste radionice na portalu crkve sv. Marka u Zagrebu, nalazimo

ih na konzoli u mjestu Mariazell u Austriji,⁶ vidimo ih na konzoli s maskom u opatijskoj crkvi u Celju (konac 14. st.),⁷ a sve to potječe iz nadutih lisnatih plojki kakve su ostvarene na konzolama u triforijumu praške katedrale, koji je dovršen g. 1385.⁸

I zgusnuta plastična masa realističkog đavoljeg lica svojim napetim volumenom i detaljima, kao što su izbuljene oči, koje nalikuju na dugme, također je srodna s onim likovnim grotesknim ostvarenjima koja su potekla iz Parlerove radionice.⁹

Još više dodirnih momenata s tom radionicom možemo zapaziti na glavi nemani. Za to govori prije svega zgusnuta forma napetih oblina, napojena dubokim sjenama, i njezin fantastični oblik. Toj životinjskoj glavi s ljudskim okom teško je dati ime. Zubatom čudovištu s grotesknom labrnjom čelo je riješeno u tri dijela. Ovdje kao da su jaki nadočni rubovi spuznuli preko nosa. U parlerovskim kreacijama, koje su nastajale u Pragu od g. 1367. nadalje, motiv jake valovite linije nadočnih rubova, koji čine čelo trodjelnim, čest je u najraznolikijim oblicima,¹⁰ a nalazimo ga i drugdje gdje su stigli ti utjecaji, kao npr. i u Budimu.¹¹ Na jednoj pak konzoli praške katedrale s licem blesana, samo čelo visi kao zavjesa.¹² Identično rješenje nećemo lako naći jer je neiscrpna bila invencija tih majstora, koji su se, sa smislom za humor, inspirirali na najnevjerojatnije načine Bestijarijem i fantastičnom poezijom.

Caput monstruosum iz Iloka ima onaj pretjerani izraz koji na promatrača djeluje onako sugestivno kao i starije praške maske, koje su nastale sedamdesetih godina 14. st. u katedrali. To je onaj smjer koji je manje naglašen kod monstruma na zagrebačkoj katedrali, a više u parlerovskim plastikama Budima. No detalj oka ljudskog oblika na iločkoj nakazi izveden je s jače naglašenim bjeloočnicama nego što to vidimo na plastikama u Budimu: takvo oblikovanje više podsjeća na oči statua kraljeva Karla IV i Václava IV na tornju vltavskog mosta.¹³

Da li su te crte, koje pokazuju srodnost s djelima praških Parlera, došle u Ilok općim strujanjima koja su se iz Praga širila Evropom na prijelazu iz 14. u 15. st. ili nekim određenim vezama, nije lako sigurno reći. Potrebno je malo sagledati historijske i kulturnohistorijske pokazatelje. Za plastiku u Budimu Gerevich je našao rješenje u djelovanju kralja Sigismunda Luksenburškog,¹⁴ sina Karla IV. Za njegove vladavine su u drugoj polovini 14. st. nastala u Pragu ponajbolja djela samoga Petra Parlera, njegove radionice i škole. Od

⁶ A. Horvat, Odras praškog Parlerovog kruga na portalu crkve sv. Marka u Zagrebu, Peristil III, Zagreb 1960, sl. 15 i 16 i K. Garzarolli von Thurnlachs, Mittelalterliche Plastik in Steiermark, Graz 1941, Abb. 60 b.

⁷ E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963, sl. 72.

⁸ K. M. Swoboda, Peter Parler, Wien 1942, npr. sl. 101. ili sl. 82. (lišće na okviru reljefa s portala tinske crkve).

⁹ Srodnost u modelaciji i u načinu kako su izrađene oči nalazimo na primjerima koji inače nisu ikonografski istovetni, npr. u konzolnom poprsju u Ptuju (vidi: E. Cevc, o. c., sl. 84, p. 109) ili u glavi blesana i đavla (vidi: Swoboda, o. c., sl. 108 i 109). Glava đavla iz Iloka uokvirena je tako da podsjeća na kukuljicu rektora Holubeca, koja srodno slijedi obline glave (vidi: O. Kletzl, Peter Parler, Leipzig 1940, p. 40, ili Swoboda, o. c., sl. 60).

¹⁰ Swoboda, o. c., sl. 97, 99, 100, 109, 111. ili sl. 80: konzole s maskama pod svetačkim kipovima, ili sl. 76: lijeva maska podno kipa Karla IV.

¹¹ L. Gerevich, Prager Einflüsse auf die Bildhauerkunst der Ofner Burg, Acta historiae artium, Budapest 1954, Tom II, fasc. 1—2, p. 52, sl. 3; konzola iz Marijine crkve.

¹² Swoboda, o. c., sl. 108.

¹³ Usporedi Gerevich, o. c., sl. 3, i Swoboda, o. c., sl. 78, 79.

¹⁴ Gerevich, o. c., p. 58.

⁴ J. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu, Vjesnik HAD, XII, Zagreb 1912, p. 143—149.

⁵ A. Horvat, Skulptura Parlerovog kruga iz zagrebačke katedrale, ZUZ, Lavreae F. Stelè, Ljubljana, 1959, p. 253, sl. 139; p. 255, sl. 141; p. 257, sl. 143.

2 KONZOLA IZ ILOKA, LICE DAVLA
Zagreb, Povjesni muzej Hrvatske

3 KONZOLA IZ ILOKA, Monstrum
Zagreb, Povjesni muzej Hrvatske

g. 1386. Sigismund smatra Budim svojom prijestolnicom, koju nastoji što ljepše izgraditi. Lično posredovanje tog izvanredno pokretnog vladara, koji neprestano putuje Evropom, može doći u obzir i u Iloku. Taj mecena umjetnosti, ljubitelj svjetovnog sjaja i užitaka — među ostalim i srijemskih vina — boravio je kao hrvatski kralj u više navrata u Slavoniji. G. 1398. bio je tamo nekoliko mjeseci, a u samome Iloku od 9. do 23. travnja.¹⁵

Na prijelazu iz 14. u 15. st., u Ugarskoj, pa tako i u Hrvatskoj (ondašnjoj Slavoniji), građene su i pregrađivane mnoge crkve. Mecena te opsežne djelatnosti nije bio samo kralj. Tu su ulogu preuzeli i mnogi velikaši, a među njima i hrvatski ban Nikola Gorjanski (1397—1401), od g. 1402. svemoćni palatin Ugarske. On je među mnogim posjedima držao u svojim rukama i Ilok.¹⁶ Gorjanski jedini od velikaša nisu malaksali u vjernosti prema prevrtljivom Sigismundu. Bliski međusobni odnosi prerasli su u neograničeno povjerenje.¹⁷ Nije dakle isključeno da su posljedice tog bliskog kontakta našle odraza i na polju umjetnosti. Time iznosim pretpostavku s mnogo vjerojatnosti da je posredovanjem kralja Sigismunda, odnosno Nikole Gorjanskog, umijeće Parlerove škole dospjelo na našu obalu Dunava. Ti utjecaji nisu sebi morali krčiti put iz udaljenog Praga, jer postoje mogućnosti da su ovamo došli iz Budima. Tamo su — prema Gerevichu — nakon g. 1385, kad je dovršen kor praške katedrale, došli na rad majstori prve generacije praških Parlera,¹⁸ čime se mogu tumačiti arhaizmi na iločkim konzolama; pošavši iz svog centra u svijet, ta je generacija šezdesetogodišnjaka po svoj prilici zastala na onom stupnju koji je dostigla radom u praškoj katedrali. Zbog tih okolnosti iločke konzole, koje inače stilom pripadaju starijem načinu izrade praškog kruga, mogle su nastati i kasnije, na prijelazu iz 14. u 15. st. To bi se podudaralo s općim stanjem srednjovjekovne Slavonije, kad su se tu počele sređivati prilike nakon suzbijanja ustanka Paližne i braće Horvata (1394), odnosno iza bitke kod Nikopolja, kad se Sigismund vratio u Hrvatsku (1397), a Gorjanski stekao velikim posjedima jaku ekonomsku podlogu.

Dosad je Zagreb bio arhitektonskoplastičkim dekorom u katedrali i na portalu crkve sv. Marka u umjetničkoj geografiji Evrope najjužnija tačka u ovom dijelu Evrope do koje su doprla iskustva znamenite radionice Parlera u Pragu.¹⁹ Štaviše, nedavno je F. Buntak na temelju izvora dokazao da su članovi te razgranjene radionice stalno bili nastanjeni dulje vremena u samome Zagrebu.²⁰ Prema ovome što je ovdje izloženo, Ilok bi sada bio najisturenija tačka u jugoistočnom dijelu Evrope dokle se proširilo djelovanje čuvene praške radionice. Samo, u ovim iločkim ostvarenjima nema ni one finoće ni one svježine koja je prisutna npr. u većem dijelu arhitektonskoplastičkog dekora zagrebačke katedrale. Sigismundov „supremus cancelarius Aulae regiae“ Eberhard povjerio je majstorima kamena da mu zakutke katedrale urese na najnoviji način, koji se i kvalitetom i naprednijim stilom razlikuje od iločkih ostvarenja.

¹⁵ Vj. Klaić, Povijest Hrvata, II/1, Zagreb 1900, p. 289.

¹⁶ Ibidem, p. 292, i 301; H. Horvath, Zsigmond király és kora, Budapest 1937, p. 221, 223, 229.

¹⁷ Klaić, o. c., p. 292.

¹⁸ Gerevich, o. c., p. 58.

¹⁹ A. Horvat, Skulptura Parlerovog kruga, o. c., p. 262; ista, Odras praškog Parlerovog kruga, o. c., p. 29.

²⁰ Dr F. Buntak, Da li su praški Parleri klesali srednjovjekovni portal Sv. Marka u Zagrebu?, Iz starog i novog Zagreba, III, 1963, p. 65—76.

EINFLÜSSE DES PRAGER PARLERKREISES AUF DIE ARCHITEKTONISCHE PLASTIK AUS ILOK

In dem malerischen syrmischen Städtchen Ilok am hohen Ufer der Donau, umgeben von mittelalterlichen Mauern, steht die trotz der türkischen Herrschaft (1526.—1688.) erhalten gebliebene Franziskanerkirche des hl. Johann Kapistran. Diese Kirche, die früher ein anderes Patrozinium hatte, wurde einige Male umgebaut, im 18. Jh. barockisiert, und Anfang des 20. Jhs. neugotisch restauriert. Bei dieser Gelegenheit wurde ihr architektonisch-plastischer Schmuck entfernt, der sich seit dem Jahr 1912. in Zagreb befindet (jetzt im Historischen Museum). In der Kirche verblieb eine Konsole mit der Jahreszahl 1468., nach welcher vor einer halben Jahrhundert J. Brunšmid auch die übrigen erhaltenen Konsolen in die zweite Hälfte des 15. Jhs. datierte. Der Stil einiger von ihnen spricht jedoch für eine andere Entstehungszeit.

Es werden anschliessend stilistische Merkmale dreier dieser Denkmäler untersucht: einer Konsole mit Laubwerk (42x42x59 cm), einer Konsole mit Teufelskopf (46x37x47 cm) und einer Konsole mit dem Kopfe eines Monstrums (29x48x48 cm), die alle aus Sandstein gemeißelt sind. Ein Vergleich mit Konsolen in der Kathedrale in Prag, sowie auch mit verwandtem Material in Zagreb, Slowenien, Österreich und in Ungarn (Budapest), welches unter dem Einfluss der Werkstatt der Parler in Prag entstanden ist, zeigt, dass auch die Konsolen aus Ilok Züge aufweisen, die für den von der prager Parlerwerkstatt gemeinsamen architektonisch-plastischen Schmuck kennzeichnend sind.

Es wird vorausgesetzt, dass diese Einflüsse nicht auf direktem Wege von Prag nach Ilok gelang sind, sondern über Budapest.

Dort haben — nach Gerevich — nach dem Jahre 1385., nachdem der Chor der Kathedrale in Prag fertiggestellt war, ältere Meister der ersten Generation gearbeitet (sie konnten etwa 60 Jahre alt gewesen sein). Diese Meister sind wahrscheinlich auf jener älteren Stilstufe stehengeblieben, die ihre Werke für die prager Kathedrale kennzeichnet, bevor sie in die Welt hinauszogen. Damit könnte man die archaischen Züge der Konsolen aus Ilok erklären, die — bedingt durch die übrigen Zustände im Lande — trotz ihrer archaischen Züge in dieser provinziellen Umgebung in der Zeit des Übergangs vom 14. ins 15. Jh. entstanden sein könnten.

Als Vermittler kämen König Sigismund von Luxemburg und Nikola Gorjanski in Betracht. König Sigismund warf im Jahre 1394. den Aufstand Paližna's und der Brüder Horvat nieder, und kehrte nach der Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1397. aus der Gefangenschaft in sein Land zurück. Nikola Gorjanski, Sigismund's treuer Anhänger, war Banus von Kroatien (1397.—1401.), und seit dem Jahre 1402. der mächtige Palatin von Ungarn, dem unter vielen anderen Gütern auch Ilok gehörte.

Bis jetzt war Zagreb als der südlichste Punkt bekannt, bis zu welchem die Einflüsse der berühmten Werkstatt der Parler in Prag reichten. Nach dem Dargelegten wäre jetzt Ilok in südöstlicher Richtung der entfernteste Punkt in der künstlerischen Geographie Europas, bis zu welchem sich die Erfahrungen dieser Werkstatt erstreckten.